

Микенски реминисценции в пространството Самотраки – Хемус

Валерия Фол

Микенските традиции, към които принадлежи и Тракия, се поддържат в топоси на вяра от предполисната древност, които, попаднали в елинската културно-езикова среда през първите 2-3 столетия на I хил. пр.Хр., окончателно приемат класическия си елински характер към V в. пр.Хр. В Тракия микенските традиции в политическото устройство и религиозността продължават своя живот и след V в. пр.Хр.

Процесът на културно-историческа и на духовна приемственост, осъществяван чрез елинизация между микенската, субмикенската, геометричната, архаическата и класическата епоха, не се прекъсва и през следващите периоди. В Югоизточна Европа те могат да бъдат проследени със сравнително достатъчен писмен, археологически, изобразителен и епиграфски изворов материал за дълги отрязъци от време в едни от най-важните топоси на вяра, в които се извършва преходът от космогонично-абстрактната вяра към персонифицираната религиозност. Тези най-важни топоси на вяра са Делфи, Самотраки и Елевсина, всеки от които обогатява мозайката на посочения преход със специфичните си отлики. Докато пророческата комуникация вероятно образува продуктивната изходна изследователска позиция при разглеждането на Делфийското светилище [1], посветително-мистериалните отношения между вярващите и повярваните от тях визии за божественото обуславят функционирането на Самотракийското и на Елевсинското.

Изказаните хипотези за културни и икономически взаимодействия на минойския Крит и на микенските центрове със североегейските територии, Тракия и Троада се потвърждават от откритите при редовни разкопки керамични фрагменти и текстове на линеар А писменост по течението на р. Гунджа, в Троада и на о-в Самотраки [2]. Връзките на траките, обитавали течението на р. Места, с микенския свят също е доказана и археологически [3]. Диахронното развитие на Тракия спрямо Елада се доказва и при проучванията на керамичното производство – стари форми и украси са произвеждани с култови цели до VIII в. пр.Хр.[4].

Археологическите проучвания на Самотраки и по долното течение на р. Гунджа над водосборния район над Едирне през последните две десетилетия на XX в. отчетливо очертаха връзките между Тракия и Самотраки още през минойския

период [5]. Откритите на самотракийския бряг при Микро Вуни и при с. Драма, Ямболско, изделия с линейно А писмо показват, че още през късноеладския период (ШВ/С) с колебания за по-ранно датиране се очертава североегейска зона на контакти и с Европейска Тракия, и с Троя–Троада, както и с други малоазийски приморски средища [6]. Скалноизсечените и мегалитни паметници по североегейските острови и в Тракия са типологически сходни с малоазийските и оформят етнокултурна зона, в която до началото на I хил. пр.Хр. вярата и обредността, свързана със свещеността на камъка и скалата в този голям регион, е сходна и дори еднотипна [7]. Връзката Тракия – Троя – Североегейски район е митологизирана чрез Самотраки с историята за преселването на Дардан [8].

Самотракийското светилище е запазило до сравнително късен период характера си на скален топос на вяра с обредност около свещени скали и олтари [9]. Островът няма добро естествено пристанище, негостоприемен е, но заема средишно положение между Троада с планината Ида, Дарданелите, тракийското крайбрежие срещу устието на р. Марица и планината Атон в Халкидическия полуостров [10]. К. Lehmann, първият ръководител на систематични разкопки на острова от 1938 г. насам, свързва местната керамика, най-ранните структури в светилището, скалните олтари, изсечените в скалите улеи и останките от „циклопската” стена с "pre-Greek population". К. Lehmann смята, че „предгръцкото” население на острова от края на II и началото на I хил. пр.Хр. „seems to have belonging to the large family of the Thracian people which at the dawn of history dominated the southeastern part of the Balkan peninsula” [11]. Скални олтари с различни размери са открити във всички райони на Самотраки. Това са големи, естествено оголени порфирни скали, чиито цвят е зелен, червен и син до сив. Според К. Lehmann, около и върху тях е извършвана обредност в чест на Великата богиня, наричана от него Mother of the Rock, тъй като тя демонстрира силата, която иманентно се съдържа в скалите [12]. Тази Велика богиня-майка от Самотраки е почитана под много имена и показва близост с Анатолийската Велика богиня (Планинска Майка) Кибела, с Афродита Зеринтия, с Лемноската Велика богиня [13]. Най-близките паралели на скалноизсечените паметници се намират в Родопите [14]. Обсъжданите в литературата скални олтари са тези, които се откриват на територията на самото светилище и са включени в по-късните градежи, но най-известните от тях са четири: един в основите на теменоса, два в района на ротондата на Арсиноя и един в големия олтарен двор. Тук само ще спомена, че функциите на свещени огнища – от глина, градени от кирпич и камък (кръгли и правоъгълни), есхарите (в теменоса и хиерона), обредните ями [15] – все още са предмет на чести реинтерпретации, особено за времето, през което са престанали да имат значение за обредната активност и за срещата на местното население и новодошлите.

Усилията на проучвателите позволяват да се определи обредната активност край различните олтари. Прието е, че на скалния олтар, предхождащ олтарния двор, е жертвопринасяно на Великите богове, а на олтара в теменоса – на "Great Goddess–Kybele–Axieros in the form of Aphrodite Zerinthia" [16]. К. Lehmann вярва, че олтарът в теменоса е посветен на Хеката, дори го нарича "the cave" на Хеката, тълкувайки стръмната грунтова скала и стъпаловидната ѝ обработка като полуестествена-полуизкуствена пещера с извор край нея [17]. Той използва писмените свидетелства за връзката на светилището с пещерата на Хеката Зеринтия край устието на Марица. Според К. Lehmann, Хеката е почитана на това място в аниконичен образ, какъвто той вижда в пирамидален мраморен къс, открит край олтара [18]. Предположението му е отхвърлено по-късно, когато мраморният къс е разпознат като парче от строителен блок. Хипотезата за почитането на Хеката в светилището е обаче отново актуализирана, заради откритата при разкопките, макар и не край олтара, мраморна глава от елинистическия период, идентифицирана като глава на Хеката [19].

В опита си да направи "concordia discors" между литературните и археологическите свидетелства за Самотракийското светилище W. Burkert отбелязва, че според митологическите сведения Самотраки принадлежи на не-гръцкия свят и че островът е със специално значение, тъй като там боговете се срещат с хората и го правят сакрален център, по-късно известен с мистериите си [20]. Археологията на "sacred center established by Zeus within the non-Greek world", както W. Burkert определя Самотракийското светилище, не може да помогне много за изясняването на ранната обредна активност към времето на срещата между местното население и заселниците. Той споделя също така, виждането си, че до V в. пр.Хр., когато са издигнати първите монументални градежи, обредността е протичала около и по откритите скални олтари и в олтарния двор [21]. Тъй като W. Burkert не познава литературата върху Древна Тракия и не борави с материала на север от острова, той няма сравнителни данни и не може да прецени важността на обредността на открито. По тази причина той търси архитектурно усвоено пространство, за да види "нещо специално" в обредността и вярата.

W. Burkert свързва началото на тайните мистериални обреди на Самотраки с монументалната кръгла структура от втората половина на V в. пр.Хр., получена от изкачващи се стъпала, вероятно с олтар в центъра, и с театрално оформено пространство пред входа. Анализирайки сведението на Херодот от кого гръците научили да славят итифалическият Хермес [22], и мястото му в Самотракийските мистерии, W. Burkert не го допълва със сведението за тракийските царе, които отделно от „останалите граждани" почитали Хермес и се кълнели в него като в свой родоначалник [23].

Този проблем е пряко свързан с тълкуването на т.нар. Кабири, т.е. на тракийската тетрада от богове по Херодот и на Самотраки, а именно Артемида-Аксиокерса, Дионис-Аксиерос, Арес-Аксиокерсос и Хермес/Кадмилос/Касмилос [24], и с въпроса за характера на мистериалната визия [25].

Самотраки представлява функциониращ скален топос на вяра, тъй като локалният тракийски характер на скалната обредност се запазва и може да бъде проследен и през класическата епоха [26]. В светилището се изповядва онази вяра-обредност, която е придружавана и скрепявана от мистериалните визии и от формулите на свещения логос, както „под открито небе”, така и в естествени и полуобработени пещерни светилища. Те възпроизвеждат „мястото на видението”, т.е. утробата на Великата богиня-майка, в която се поражда и затвърдява представата за свещения брак чрез проникването на оплождащата светлина/слънчев лъч. Най-ярките паралели на скалния период на светилището са на юг от Хемус, като най-ранните скални топоси са в Родопите [27]. Самотраки е средище на устната орфическа мистериално-посветителна вяра, формирана през микенския период в Средиземноморското културно пространство. Тя се модифицира и осъвременява през и след класическата епоха в елинска културно-езикова среда, но със силно съхранени следи от изповядването ѝ в Тракия. Това значение на островното светилище се засилва от централното му разположение, за което стана дума по-горе. То се намира между Ида във Фригия и Атон на Халкидическия полуостров, но същевременно и точно срещу „вратата” на Европейска Тракия – устието на Марица. Поради това разположение Самотраки може да бъде характеризирани като средищен ключов център на устната орфическа мистериална вяра и царска идеология с въздействие върху широки кръгове от вярващи до ранната християнска епоха.

References:

[1] **Lévy 1997.**

[2] **Fol – Schmitt 2000** за разпространението на линейното писмо А извън о-в Крит в Тракия, Троада и Самотраки.

[3] **Bozkova – Delev – Alexandrov – Vulcheva 2002** за тракийски център по течението на средна Места, функционирал от средата на II хил. пр.Хр. и поддържал връзка с микенския свят; за този обект вж. и **Попов 2002: 60-71.**

[4] **Georgieva 2003.**

[5] За микенското койне през късната бронзова епоха, в което са включени Самотраки и Троя, вж. **Mountjoy 1998** с литературата., в чиято карта посоката на

разширяването на влиянието на Ахийава на север обхваща островите Лемнос, Самотраки, западна Мала Азия с Троя, като оставя пространството на север отворено към Тракия.

[6] **Matsas 1991; 1995; Fol– Schmitt 2000; Lichardus et alii 2000:** 159-162; вж. подробно **Фол 2002:** 80-83 с цит. лит. и за другите пунктове извън о-в Крит, в които са открити изделия с Линеар А.

[7] **Фол В. 2007.**

[8] Вж. По-подробно с извори и литература у **Фол В. 2007:** 36-40.

[9] Вж. последно за Самотракийската обредност и Великите самотракийски богове **Фол 2002:** 272-286 и цит. лит. с различните становища. Към нея ще добавя **Burkert 1993** и **Lawall 2003**. Всъщност, тази обредност е и най-трудно възстановима, въпреки археологическите разкопки, които се провеждат последователно от французи, австрийци (1873-1875), чиито резултати са публикувани, и от 1938 г. – от Ню Йоркския университет с прекъсване през Втората световна война. Преглед на откритията и интерпретациите вж. последно у **Пиева 2005**.

[10] За скалната древност на Самотраки и ранните градежи в светилището вж. **Фол В. 2007:** 36-41 с цитираната литература.

[11] **Lehmann 1966:** 12. **Burkert 1993:** 179 отбелязва в бележка към текста си, че не коментира материалите до VII в. пр.Хр., тъй като не са открити в самия теменос.

[12] **Lehmann 1966:** 22.

[13] За различните идентификации на самотракийската Велика богиня-майка, включително и за връзките със семитската Велика богиня вж. **Samothrace 5.1:** 276-286 и цит. лит. За култа към Самотракийските богове в Троя вж. **Lawall 2003**.

[14] **Fol V. 2004.**

[15] **Lehmann 1966:** 24; за скалния олтар от архаичния период в олтарния двор вж. **Samothrace 4:** 109-111, pl. II; за олтара в хиерона вж. **Samothrace 3.1:** 131-135, 3.2: 44; за градените олтари на изток от терасата вж. **Samothrace 5.1:** 295. Вж. за ямите критичната статия на Balaris 2008.

[16] **Samothrace 5.1:** 295.

[17] **Samothrace 5.1:** 296 и бел. 104.

[18] **Lehmann 1966:** 56-57.

[19] **Samothrace 5.1:** 295-296 с цит. лит.

[20] **Burkert 1993:** 180.

[21] W. Burkert не предполага, че може да е имало издигнати дървени платформи, навеси, помещения. Вж. за този тип дървени конструкции в ранните светилища **Marinatos 1993.**

[22] **Hdt.** 2. 51-52 Legrand/Feix.

[23] **Hdt.** 5.7.1 Legrand/Feix; ср. анализа у **Фол 2002:** 229, 282-287, 291-293 с цит. лит. и друг превод. **Burkert 1993:** 181-182. Главният проблем, който винаги изниква пред интересуващите се от религиозността на траките, се състои в различията между вярванията на царете и на населението по сведението на Херодот, че европейските траки почитат Артемида, Дионис и Арес, а царете, отделно от тях – Хермес, и го заклеват. За функционирането на заклеването вж. **Фол 2002:** 269-293; за „заклеването на името на бога” като магическа орфическа практика вж. **Фол 2004:** 19-26.

[24] За орфическата интерпретация на тракийската и на самотракийската тетрада, както и на Кабирите вж. последно **Фол 2002:** 269-293 и **Фол 2004:** 123-124; 152-153 с анализ и коментар на предходната лит.

[25] Вж. последно **Dimitrova 2002:** № 28 с коментар на р. 160-161 и 170-178 за епитафа на Исидор от Атина, който бил посветен в Самотракийските и в Елевсинските мистерии и видял „the split in two sacred light of Kabiros in Samothrace and the pure rites of Eleusinian Demeter”. Според мен, от гледна точка на орфическата интерпретация на Самотракийските мистерии би могло цитатът да се тълкува не като споменаване на двама Кабири, а на Великата богиня-майка в паредрия със своя Син. Друго тълкуване на кабирическата обредност в Тракия вж. у **Маразов 2011.**

[26] **Matsas 2006.**

[27] **Фол, В. 2007.**

Литература:

Маразов, Ив. 2011. Мистерии на Кабирите в Тракия. Захари Стоянов. София.

Попов, Хр. 2002. Урбанизация във вътрешните райони на Тракия и Илирия през VI – I в. пр. Хр. NOUS Publishers. София.

- Фол, Ал. 2002.** Тракийският Дионис. Книга трета: Назоваване и Вяра. НБУ. София.
- Фол, Ал. 2004.** Orphica Magica I. Университетско издателство “Св. Кл. Охридски”. София.
- Фол, В. 2007.** Скални топоси на вяра в Югоизточна Европа и в Мала Азия през древността. Институт по тракология (Studia Thracica 10). София.
- Balaris, A. 2008.** Les champs de fosses rituelles en Thrace au premier et second Âge du Fer. Etat des lieux de la recherche. Dans Omagin lui Gavrilă Simon la a 80 aniversare. Debroagea. Constanța: 140-153.
- Bozkova, A – Delev, P. – Alexandrov, St. – Vulcheva, D. 2002.** Koprivlen: A Thracian Settlement on the Middle Nestos. In: FOL, A. (Ed.) 2002. Thrace and the Aegean. Proceedings on the Eighth International Congress of Thracology Sofia - Yambol, 25-29 September 2000, Vol. I. International Foundation *Europa Antiqua* & Institute of Thracology – Bulgarian Academy of Sciences. Sofia.: 469-484.
- Burkert, W. 1993.** Concordia Discors: the literary and the archaeological evidence on the sanctuary of Samothrace. In: MARINATOS, N., HÄGG, R. (Eds.) 1993. Greek Sanctuaries. New approaches. Routledge. London and New York: 178-191.
- Dimitrova, N. 2002.** *Theoroi* and Initiates in Samothrace. A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Cornell University. Ithaca.
- Fol, A. – Schmitt, R. 2000.** A Linear A Text on a Clay Reel from Drama, South-East Bulgaria? Praehistorische Zeitschrift 75 – H. 1: 56-62.
- Fol, V. 2004.** Rock-cut Sanctuaries in Rhodopes Mountain and their North Aegean parallels (= Πέτρινα ιερ στο ορος Ροδόπη και τα παράλληλα τους στο βόρειο Αιγαίο). – In: Πρακτικά. Α΄ διεθνούς συνεδρίου Βαλκανικών ιστορικών σπουδών “Η Καβάλα και τα Βαλκανία. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα” 20-30 Σεπτεμβρίου 2001. Ιστορικό & Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας. Καβάλα: 45-62 (in English); 63-80 (in Greek).
- Georgieva, R. 2003.** The Early Iron Age Pottery from Southwestern Bulgaria and the “Tsepina” Phenomenon. In: MITREVSKI, D. (Ed.). 2003. Pyraichmes 2. National Museum – Kumanovo. Kumanovo: 159-196.
- Πιєva, P. 2005.** Greek Colonization of Samothrace: Problems of the Investigations and Interpretations. In: Studia Archaeologica IV: 343-357.

Lawall, M. 2003. In the Sanctuary of the Samothracian Gods: myth, politics, and mystery cult at Ilion. In: COSMOPOULOS, M. B. (Ed.). 2003. *Greek Mysteries. The Archaeology and Ritual of Ancient Greek Secret Cults*. Routledge. London and New Yourk: 79-111.

Lehmann, K. 1966. *Samothrace. A Guide to the Excavations and the Museum*. Institute of Fine Arts. New York University. New York Lévy 1997.

Levy, E. 1997. Devins et oracles chez Hérodote. Dans: HEINZ J.-G. (Éd.) 1997. *Oracles et prophéties dans l'Antiquité. Actes du Colloque de Strasbourg, 15 – 17 juin 1995*. Boccard. Paris (= Université des Sciences Humaines de Strasbourg: Travaux du Centre de Recherche sur le Proche Orient et la Grèce antiques 15): 345-365.

Lichrdus et alii. 2000. Lichardus, J., - Fol, A. – Bertemes, F. – Echt, R. – Katincharov, R. – Iliev, I. 2000. *Forschungen in der Mikroregion von Drama (Südostbulgarien). Zusammenfassung der Hauptergebnisse der bulgarisch-deutschen Grabungen in den Jahren 1983-1999*. Habelt. Bonn.

Marinatos, N. 1993. What were Greek sanctuaries? A synthesis. In: MARINATOS, N., HÄGG, R. (Eds.) 1993. *Greek Sanctuaries. New approaches*. Routledge. London and New York: 228-233.

Matsas, D. 1991. *Samothrace and the Northeastern Aegean: The Minoan Connection*. – *Studia Troica* 1: 159-179.

Matsas, D. 1995. *Minoan Long-Distance Trade: A View from the Northern Aegean*. In: *Politeia I*: 235-246, Pl. XXXIV-XXXVIIIb.

Matsas, D. 2006. *Archaeological Evidence for Greek-Thracian Relations in Samothrace*. – *Proceedings of the X International Congress of Thracology, Comotini – Alexandroupoli 18-23 October 2005, Greece*.

Mountjoy, P. 1998. *The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Mycenaeans and the Kingdom of Ahhiyawa*. – *Anatolian Studies* 48: 33-67.

Samothrace 3 = Lehmann, K. 1969. *The Hieron*. Princeton University Press. Princeton.

Samothrace 4 = Lehmann, K., Spittle, D. 1942. *Samothrace 4.2. The Altar Court*. Princeton University Press. Princeton

Samothrace 5.1 = Lehmann, K., Spittle, D. 1982. *The Temenos. Vol. 1 Text. Vol. 2 Plates*. Princeton University Press. Princeton

Резюме

Статията предлага хипотезата за Самотраки като средище в пространството между Ида във Фригия, Атон и Тракия на устната орфическа мистериално-посветителна вяра, формирана през микенския период в Средиземноморското културно пространство. Обредност в най-ранния период е извършвана в скално оформени топоси на вяра, модифицира се и се осъвременява през и след класическата епоха в елинска културно-езикова среда. Диахронно в Тракия се запазват ярки следи от микенския ù период заради социално-политическото устройство на царствата. Поради разположението на Самотраки срещу устието на р. Марица – „вратата“ от Средиземноморието към Европейска Тракия, то той може да бъде характеризирани още в микенския период като средищен ключов център на устната орфическа мистериална вяра и царска идеология с въздействие върху широки кръгове от вярващи до ранната християнска епоха.